

Роман Шандра

Львівський національний університет
імені Івана Франка
deklaw@law.lnu.edu.ua

Сільське самоврядування за волоським правом у Галичині (XIV–XVIII ст.)

Протягом XIV–XVIII ст. на території, що після 1772 р. отримала назву Галичина, а до цього називалась Руським Королівством (воєводством), діяло так зване волоське право. Зазначена територія охоплювала частину Галицько-Волинської держави, що після 1349 р. була приєднана до Польського Королівства. Це були Сяноцька, Перемишльська, Львівська, Галицька та Холмська землі, а також Белзька земля, яка після 1462 р. отримала статус воєводства.

Волоське право застосовувалось у Галичині одночасно з польським, німецьким та руським (українським) правом. Воно врегульовувало правові відносини в сфері сільського самоврядування, судочинства, оплати податків, виконання повинностей тощо.

Проблема організації сільського самоврядування за волоським правом на сьогоднішній день залишається малодослідженою. Частково ці проблеми досліджували польські (Пшемислав Домбковський, Мендель Бернгаут) та чеські (Кароль Кадлець) науковці, а також український історик Михайло Грушевський. Вони звернули увагу на існування великої кількості поселень на волоському праві в Галичині. Науковці досліджували джерела, що стосувались способу їх заснування і правового статусу посадових осіб. Докладніше цю проблему висвітлили українські дослідники Василь Інкін, Юрій Гошко та польський історик Гжегож Явор.

Нинішня праця є спробою поглибленого аналізу системи органів сільського самоврядування за волоським правом, їхнього розвитку, способу формування і правового статусу. Автор також аналізує компетенцію окремих посадових осіб, що входили до складу сільського самоврядування.

Організація місцевого самоврядування за волоським правом

Систему сільського самоврядування за волоським правом складали характерні для цього права адміністративні інституції. До таких інституцій можна віднести: князя („кнеза”), який очолював сільську адміністрацію, так звані *збори* або *зборові суди*, а також керівників сільських округів (країн) — *волоських воєвод та крайників*.

1. Воєвода

Залишилося дуже мало джерельних відомостей стосовно правового становища *воєводи* за волоським правом. Перша згадка про цих посадових осіб на території Галичини знаходиться в документі, який видав Владислав Опольський у 1377 р. Згідно з цим документом, родині волоського воєводи Джурджі (*Czurch, Dziurdz*) надано села Новошиця та Ступниця¹. За це воєвода (*Джурдж*) зобов'язувався брати участь у процесі осадження сіл на волоському праві². У наступному документі від 1386 р. волоський воєвода (*woywoda Walachorum*) Нан згадується в складі Сяноцького суду³.

Воєвода волоського права також згадується в інших двох документах: від 1390 р. „*воєвода волоських сіл зі Ступниці*” згадується як свідок в ерекційному акті, а в акті про надання землі і доходів самбірським домініканцям від 1406 р. згадується „*Яраг, воєвода волохів самбірської волості*”⁴.

Про характер функцій, що виконувались волоськими воєводами в Галичині, їхній статус та здійснення ними самоврядних повноважень залишилися дуже нечисленні та неточні джерельні відомості. З огляду на це, Ёжегож Явор зробив спробу порівняти їх з аналогічною інституцією, що існувала у цей же період часу на території Угорського Королівства. Порівняння з Угорщиною вказує на те, що влада воєводи над мешканцями відповідного округу не обмежувалась лише військовими повноваженнями. Вони виконували суддівські повноваження щодо князів, можливо також розглядали апеляції на прийняті ними рішення щодо простих мешканців села.

¹ В. Инкин, *К вопросу о социально-политической организации галицких сел на волошском праве (о сборах вечех), Карпато-Дунайские земли в средние века*, Кишинёв 1975, с. 304.

² В. Інкін, *Архів Самбірської економії, „Записки наукового товариства імені Шевченка”, 1996, т. CCXXXI. Праці комісії спеціальних (допоміжних) дисциплін*, с. 110

³ G. Jawor, *Osady prawa wołoskiego i ich mieszkańcy na Rusi Czerwonej w późnym średniowieczu*, Lublin 2000, с. 63

⁴ В. Инкин, *К вопросу...*, с. 304.

Можна також припустити, що воєводи збирали характерну для волоського права данину на овець, були свідками при відчуженні земель і визначення їхніх меж у підпорядкованих їм округах⁵.

Після XV ст. немає жодних джерельних відомостей щодо інституту волоських воєвод у Галичині.

2. Крайник

Групи сіл волоського права об'єднувались у сільські округи (так звані *країни*), які очолювались крайником. Уже в 1507 р. згадується про *крайника* у с. Кобло⁶. На початку XVI ст. у Перемишльському старостві знаходились Брилинська, Устрицька і Коростенська. У 1585 р. уперше згадуються в офіційних документах Стрийська та Дністрянська країни. До Стрийської країни належало 6 сіл, а до Дністрянської — 26. У другій половині XVI ст. згадувались ще сім таких округів: Волосянський, Ільницький, Либохорський, Підбузький, Розлуцький, Гвоздецький та Липецький⁷. До Волосянського округу входило 6 сіл, Ільницького — 10, Либохорського — 9, Підбузького — 10, Розлуцького — 12, Гвоздецького — 19, а до Липецького — 24⁸.

Дві країни існувало також на території Сколівщини. До першої країни входили села над річкою Опір, а її *крайник* перебував у селі Лавочне. Села, що знаходились над річками Орава та Тухля, входили до другої країни. *Крайник* цього округу перебував у селі Плав'я⁹. Кількість сіл, що входила до тої чи іншої країни, не була постійною. Окремі села часом вилучалися зі складу одного округу та приєднувались до іншого¹⁰.

Крайникам були підвладні керівники сіл волоського права — князі. Можливо, що саме *крайники* почали виконувати ті функції, що раніше належали воєводам волоського права.

У королівських землях *крайника* призначав староста, у приватних — власник відповідного сільського округу. Хоча *крайника* призначали на один рік, він міг обіймати цю посаду протягом усього життя¹¹. Кандидатура *крайника*,

⁵ G. Jawor, *Osady...*, с. 64–66.

⁶ Ю. Гошко, *Населення українських Карпат XV–XVIII ст. Заселення, міграції, побут*, Київ 1976, с. 48.

⁷ Ю. Гошко, *Звичаєве право населення Українських Карпат та Прикарпаття XIV–XIX ст.*, Львів 1999, с. 30–31.

⁸ Відділ рукописів Бібліотеки Львівського національного університету ім. Івана Франка: спр. 548/III: „Selectio variarum transactionem Curiae Regalis Samboriensis sub variis actibus annorum variorum. 1633–1720 pp.”, арк. 198–213; спр. 538/III: „Sumariusz prowentów w ekonomii Samborskiej 1765–1766. Inwentarz krainy Lubochorskiej. Protokoły sądów zborowych 1766–1768”, арк. 4–5, 8–10.

⁹ Ю. Гошко, *Звичаєве право...*, с. 30.

¹⁰ Ю. Гошко, *Населення...*, с. 49.

¹¹ Ю. Гошко, *Звичаєве право...*, с. 30–31.

навіть у XVIII ст., затверджувалась на зборах відповідної країни¹². Крайником міг бути князь одного з сіл, що входили до складу країни, або інша особа, яка не обіймала цієї посади. У Брилинцях повноваження *крайників* виконували місцеві князі¹³. У селі Кобло *крайником* призначено чоловіка, котрий не був князем¹⁴.

Перед призначенням крайник повинен був скласти присягу. Як приклад такої присяги, можна навести присягу керівника Гвоздецької країни: „Я, ..., присягаю., що, коли мене поставлять на цей крайницький уряд Гвоздецької країни, буду сумлінно все виконувати, справедливо судити справи, дозволяти сторонам апеляції до замку. Ніколи не мстити, не займатись зловживанням, не бути упередженим, не робити скидки багатим та не пригноблювати бідних. Виконувати усі замкові розпорядження та універсали. Розподіляти та правильно записувати в книгу кожного села усі повинності, слухати правних порад порядних старших людей, сумлінно судити і рішення та карі записувати до протоколу. Карі за провини давати до каси і не використовувати для себе. Громад та окремих людей, які живуть у цій країні, не пригнічувати”¹⁵. Крайнику належала виконавча та судова влада у відповідній країні. Він керував зборовим судом, відповідав за виконання населенням покладених на них обов’язків та оплату повинностей, на ньому лежала відповідальність за захист території від нападу ворога¹⁶. Крайники здійснювали судочинство в усіх справах щодо порушення громадського порядку, майнових та кримінальних справах (бійки, дрібні крадіжки тощо). Крайник і сільська громада в селах волоського права здійснювали судочинство у великих карних справах. У XVIII ст. суд крайника виконував повноваження апеляційної інстанції стосовно до зборових (громадських) судів¹⁷.

Окрім повноважень у сфері правосуддя, крайники виконували також й інші функції. Зокрема, в одній з інструкцій для крайників Сколівщини, зазначались такі обов’язки:

- 1) нагляд за своєчасною сплатою всіх податків, які повинні були збирати в присутності князів та присяжних із занесенням їх до інвентаря;
- 2) здійснення обліку проступків та правопорушень;
- 3) нагляд за використанням громадських коштів (у разі виявлення осіб, які використовували громадські кошти для власних потреб, крайник зобов’язувався негайно відправляти таку особу до замку);

¹² В. Ф. Інкін, *К вопросу...*, с. 314.

¹³ G. Jawor, *Osady...*, с. 154.

¹⁴ В. Інкін, *К вопросу...*, с. 304.

¹⁵ Ю. Гошко, *Населення...*, с. 49.

¹⁶ Ю. Гошко, *Звичаєве право...*, с. 30–31.

¹⁷ В. Інкін, *Сільське суспільство Галицького Прикарпаття у XVI–XVIII століттях: історичні нариси*, Львів 2004, с. 215.

4) у разі зради крайника або писаря, а також у разі крадіжки державних грошей або натуральних повинностей, винних осіб слід було закувати в кайдани і відправити до замку, а також зняти з уряду (тобто, з зайнятої посади);

5) нагляд за тим, щоб селяни підпорядкованих сіл не переховували злодіїв;

6) нагляд за тим, щоб населення не випалювало ліс під ріллю;

7) формування відомостей про заборгованість сільських громад зі сплати грошових та натуральних повинностей;

8) здійснення обліку кожного села та виявлення відомостей стосовно того, скільки в якого селянина худоби (коней, волів, овець) та скільки в селі осіб, які могли б мати пільги з оподаткування;

9) встановлення осіб, які мають можливість утримувати волів або коней, однак не бажають того (таких осіб крайник зобов'язаний був попередити);

10) нагляд за вивезенням дров до соляних жуп та накладення покарання за несвоєчасне вивезення.

У разі незаконного нанесення «кривди», *крайник* повинен негайно залагодити справу. В іншому випадку він сам підлягав покаранню¹⁸.

Окрім цього, *крайник* забезпечував охорону кордонів країни, наглядав за королівськими лісами. За виконання покладених на нього повноважень *крайник* звільнявся від повинностей, які зобов'язані були сплачувати інші мешканці сіл волоського права¹⁹.

3. Князь (кнез)

Особливістю сільських урядів у селах волоського права була наявність князя («кнеза») як голови такого уряду²⁰. *Князем* називався керівник села волоського права. Його правовий статус був подібним до правового статусу солтиса (війта) у селах, локованих на німецькому праві. Деякі князі були нобілітовані й увійшли до складу дрібної польської шляхти, але найчастіше це були звичайні селяни. Тому до них не застосовувався термін „*książe*”, а лише „*kniaź*” (часом — кнез, княсь). Терміни *князь*, *крайник*, а також інші згадані вище терміни, офіційно застосовувались в урядових документах Польського Королівства та Речі Посполитої (у привілеях, люстраціях, інвентарях, судових книгах і т. д.).

Досліджуючи проблему осадництва на волоському праві, Василь Інкін поділяв князів на привілейованих та непривілейованих. Різниця між ними полягає у наявності різноманітних привілеїв, що надавались засновнику такого села.

¹⁸ Ю. Гошко, *Населення...*, с. 50.

¹⁹ G. Jawor, *Osady...*, с. 154.

²⁰ В. Інкін, *Сільське суспільство...*, с. 6.

Більш ранньою формою волоської колонізації були привілейовані „князівства” (або інакше — „князства”, „кнезати”). Непривілейований князь часто мав ділянку землі ненабагато більшу від ділянки простих селян. Вони майже не відрізнялися від „ватаманів” та „тивунів” руського (українського) права і виконували повноваження сільських голів та суддів.

Вони часто не мали жодних документів, що підтверджували б їхній правовий статус. Зокрема, не могли надати таких документів князі наступних волоських сіл: Ясень, Сливки, Небилів, Угринова Воля, Угринів Середній, Угринів Старий, Дубровляни, Льжане, Камінь, Завої та інші.

Протягом XV і першої половини XVI ст., переважно на королівських землях, отримали поширення привілейовані князівства²¹. Локація привілейованих сіл волоського права відбувалась подібно до локації сіл німецького права. Особа, яка мала намір отримати привілей на заснування такого села повинна була заплатити певну суму. Її розмір міг бути досить великий. У матеріалах ревізії Самбірської Економії від 1568 р. згадувались суми розміром до тисячі злотих. Після сплати цієї суми осадник (князь) отримував привілей на заснування села волоського права²².

Привілей надавався власником села або його представником. У королівських землях це міг бути король або староста, у приватних — відповідний феодал²³. Виданий старостою привілей затверджувався королівською канцелярією²⁴.

У привілеї могли також міститись такі положення:

1. спадкове право осадника керувати селом волоського права у якості князя;

2. право побудови млина, фолюша²⁵, корчми, а часом й попівства²⁶;

3. право на 1/3 частину від чиншів, данин та судових доходів²⁷. Польський дослідник Мендель Бернгаут вважав, що князь в окремих випадках міг отримувати судові доходи з дрібних справ у повному обсязі, а з доходів у більших справах він отримував лише 1/3²⁸;

4. володіння більшою земельною ділянкою, ніж інші мешканці села. Розмір такої ділянки зазвичай становив 2–3 лани (або інакше — „дворища”)²⁹. У ви-

²¹ В. Інкін, *Сільське суспільство...*, с. 5.

²² М. Грушевський, *Історія України-Руси*, т. 5, Київ 1994, с. 376.

²³ Ю. Гошко, *Населення...*, с. 34.

²⁴ S. Szczotka, *Studia z dziejów prawa wołoskiego w Polsce*, „Czasopismo Prawno-Historyczne”, 1949, т. II, с. 363.

²⁵ М. Грушевський, *Історія...*, с. 376.

²⁶ В. Інкін, *Сільське суспільство...*, с. 6.

²⁷ М. Грушевський, *Історія...*, с. 376.

²⁸ M. Bernhaut, *Przyczynki do historii prawa niemieckiego i wołoskiego w województwie ruskim*, Brody 1913, с. 24.

²⁹ Ю. Гошко, *Населення...*, с. 46.

падку надання привілею двом або більше князям, кожен із них отримував таку ділянку окремо. У Зубкові (1526 р.) двоє князів мали 6 ланів землі.

Селяни з сіл волоського права зобов'язувались виконувати повинності на користь князя. Двічі на рік, на Різдво та Великдень, усе село дарувало князю святкові подарунки, звані „колядкою”, „почасткою” або „почтою” (по суті, йдеться про почастунок), котрі складалися з курей, яєць і пляцків. У локаційних документах згадується про так звану „толоку”. Це була робота, яку селяни виконували на користь князя. Тривала вона 2–3 дні на рік, залежно від того, скількома ланами володів князь. Протягом цього часу князь повинен був утримувати громаду³⁰.

Князь, подібно як і *крайник*, міг бути звільнений від податків. Самбірська люстрація від 1497 р. свідчить про те, що кнези були звільнені від податків. Натомість князі Перемишльського староства повинні були щороку постачати до міста по 12 овець. Джерела XV–XVI ст. згадують цю повинність як стародавню³¹.

Український дослідник Юрій Гошко зазначає, що кнези не обкладалися податками лише спочатку. Однак пізніше, після створення країн, запровадження інституту крайників та внаслідок скуповування князівств, значна кількість князів отримала статус орендарів та змушена була платити державні податки на рівні з іншими членами громади³².

Привілей міг надаватися як одній особі, так і кільком особам, найчастіше братам. Гжегож Явор вважає, що другий випадок значно частіше траплявся у селах волоського права, ніж у випадку надання аналогічних привілеїв на солтиство німецького права. Ця особливість може розглядатись як індивідуалізуюча ознака даної правової моделі³³.

Князь, як керівник сільського уряду у селі волоського права, обирався його населенням із членів привілейованої князівської родини. Лише після такого обрання він міг під титулом „князя” представляти сільську громаду перед власником села або державними органами³⁴. У церковних та приватних володіннях кандидатуру сільського голови пропонували мешканці села на загальних зборах. Громада повинна була висунути три такі кандидатури. Одну з них затверджував володілець або власник села³⁵.

Як керівник сільського уряду, князь був представником сільської громади у відносинах між державними органами та підданцями. По суті, він виконував роль посередника³⁶.

³⁰ M. Bernhaut, *Przyczynki...*, с. 24–25.

³¹ G. Jawor, *Osady...*, с. 128.

³² Ю. Гошко, *Населення...*, с. 47.

³³ G. Jawor, *Osady...*, с. 130.

³⁴ В. Інкін, *Сільське суспільство...*, с. 183.

³⁵ Ю. Гошко, *Звичаєве право...*, с. 31.

³⁶ K. Kadlec, *Valaši a valašské právo v zemích slovanských a uherských. S úvodem podávajícím přehled teorii o vzniku rumunského národa*, Praha 1916, с. 317.

До XVII ст. князь безпосередньо підпорядковувався старості, а у XVII ст. — крайнику. Він здійснював контроль за тим, як мешканці села виконують розпорядження державних органів та крайників. Слідкував, щоб громада представляла міську та сільську варту³⁷.

Князі також створювали певний допоміжний орган під час визначення і стягнення селянських зборів та податків. Вони повинні були особисто під присягою надати збирачу податків, так звану „атестацію” щодо того, скільки є селян у цьому селі, скільки в них є землі та худоби³⁸.

Голова сільського уряду здійснював контроль за розрахунками між корчмарем та громадою, він зобов'язаний був знати, хто з підлеглих йому селян має привілеї та їхній зміст. Він повинен був також знати, які прибутки мають селяни від поля, корчми, млинів, хто скільки позичає грошей і т. д.³⁹

Привілеї на заснування села волоського права покладали на князя обов'язок військової служби. На відміну від солтиса і вїйта у селах, локованих на німецькому праві, князь зобов'язувався виконувати цю службу особисто. В окремих випадках князь міг звільнитися від військової служби⁴⁰. Наприклад, у привілеї самбірського старости від 1511 р., князеві села Ровень надано право виконувати військову службу особисто або відкупитися від неї за „копу грошів”⁴¹. Часто військова служба князя полягала в охороні королівського замку⁴².

Варто звернути увагу на те, що термін „князь” часто використовувався паралельно з термінами „тивун” (як у селах руського права), „солтис” і „вїйт” (як у селах німецького права). У XVI–XVIII ст. на території Галичини почала відбуватися уніфікація сільської термінології незалежно від права, на якому засновано село⁴³. Уже в XVI ст. „тивуни” і „ватамани” руського (українського) права, а також „князі” у селах волоського права трактувались як „вїйти”⁴⁴.

Крім князя до складу сільського уряду входили також інші посадові особи.

³⁷ Ю. Гошко, *Звичаєве право...*, с. 32.

³⁸ P. Dąbkowski, *Wołosi i prawo wołoskie w dawnej Polsce, Studia historyczne ku czci Stanisława Kutrzeby*, Kraków 1938, с. 108.

³⁹ Ю. Гошко, *Звичаєве право...*, с. 32.

⁴⁰ M. Bernhaut, *Przyczynki...*, с. 26.

⁴¹ G. Jawor, *Osady...*, с. 70.

⁴² M. Bernhaut, *Przyczynki...*, с. 26.

⁴³ В. Інкін, *Інститут співприсяжництва та громадські сільські суди в галицькій звичаєвій практиці XVI–XVIII ст. порівняно з Руською Правдою, „Україна модерна”, Львів 1996, с. 23.*

⁴⁴ М. Грушевський, *Історія...*, с. 383.

4. Інші органи, що входили до складу сільського самоврядування (присяжний, десятник, поборщик)

Серед інших осіб, що входили до складу сільського самоврядування, варто згадати присяжних (присяглих), десятників, кардівників (або шафарів), лісників, поборщиків (інколи вони також називались „вибірцями” або „лемниками”), писарів тощо.

Присяжні брали участь у війтівських (князівських) судах волоського права⁴⁵. Василь Інкін зазначає, що кількість присяжних у селах волоського права ніколи не перевищувала семи осіб⁴⁶.

Окрім повноважень у судовій сфері, до обов’язків присяжних належало також виконання адміністративних, фіскальних та поліцейських функцій. Вони могли оцінювати шкоду, збирати повинності⁴⁷. Присяжні були відповідальними за облік податків, майна селян, сільських бенкетів тощо.

Присяжні були присутні на допитах і засвідчували зізнання обвинувачених, яких допитували на тортурах⁴⁸. Якщо сліди злочину вели до села, то про це сповіщали присяжного. Він міг на вимогу однієї зі сторін накласти арешт на спірну річ або особу⁴⁹. За виконання покладених на них обов’язків присяжні звільнялися від будь-яких повинностей⁵⁰.

Допоміжні адміністративні та судові функції виконували десятники. Ця посада була виборною. До компетенції десятників належав також збір податків⁵¹. У Люстрації королівщин у землях Перемишльській та Сяноцькій від 1565 року зазначено, що десятники у гірських селах „відбирають” (тобто, стягують) у кметів та в інших осіб баранів та свиней (як в рахунок сплати чиншу, так і в рахунок данини), після чого пасуть їх до тих пір, поки їх не заберуть службовці старости. Десятники їдуть „куди котрому скажуть”, що вказує на обов’язок десятників виконувати різноманітні доручення старости⁵².

За розпорядженням вищої влади десятники скликали село „на громаду” (загальні збори громади). Десятник також виконував поліцейські функції та функції судового виконавця. У супроводі присяжних (в окремих випадках самостійно) він приходив до боржників, щоб конфіскувати майно в рахунок

⁴⁵ Ю. Гошко, *Звичаєве право...*, с. 32.

⁴⁶ В. Інкін, *Інститут співприсяжництва...*, с. 22.

⁴⁷ Ю. Гошко, *Звичаєве право...*, с. 32.

⁴⁸ Ю. Гошко, *Населення...*, с. 52.

⁴⁹ В. Інкін, *Сільське суспільство...*, с. 215.

⁵⁰ Ю. Гошко, *Населення...*, с. 52.

⁵¹ Ю. Гошко, *Звичаєве право...*, с. 33.

⁵² *Жерела до історії України-Руси*, під ред. М. Грушевського, т. 2. *Люстрація земель Перемиської та Сяноцької з року 1565*, Львів 1897, с. 122.

боргу. У XVIII ст. заборонялось конфіскувати тільки робочу худобу та інвентар, без яких боржник не міг позбутися боргу.

Десятник вважався громадським службовцем, тому князь не мав права використовувати його в особистих інтересах⁵³. Десятники звільнялися від сплати чиншу.

Лісничий обирався громадою та пильнував громадські ліси⁵⁴.

Поборщики збирали різноманітні податки. У одному селі могло бути кілька таких поборщиків. Кожен з них відповідав за збір конкретного податку і повинен був внести у громадську касу певну суму⁵⁵.

У літературі згадуються так звані „шалашники”, які надавали князю допомогу в здійсненні його повноважень. Кнез міг мати трьох таких шалашників⁵⁶. Можливо до їхніх повноважень належала допомога князю у зборі податків та нагляді за виконанням селянами повинностей.

5. Община (Громада)

Широкі повноваження у селах волоського права мала сільська община (громада). Свої повноваження вона реалізувала за допомогою загальних зборів мешканців села або країни (так звані „збори” або „зборові суди”). Усі повноправні члени громади зобов’язані були брати у них участь⁵⁷.

Вони могли збиратися 1–3 рази на рік і виконували функції виборчих зборів, виконавчих та судових органів. Власники відповідних сіл (феодал або замкова адміністрація, як представник державної влади), використовували такі збори з метою контролю за сплатою фінансових повинностей, данин, чиншів та судових штрафів. У селах волоського права, які не входили до жодного сільського округу (країни), функції загальних зборів країни виконували загальні збори сільської громади відповідного села⁵⁸.

Повноваження громади поширювались як на звичайних селян, так і на членів привілейованої князівської родини. Вони були зобов’язані виконувати усі її розпорядження. У писемних джерелах зафіксовані випадки, коли громада заборонила поділ маєтку (село Стрільбичі), а князівська родина під час поділу спадкової землі просила дозволу в громади (село Мала Ліннина).

Громада мала право посвідчувати договори купівлі-продажу, кредитні договори та інші цивільні правочини. Кожен учасник зборів, що мав добру

⁵³ В. Інкін, *Сільське суспільство...*, с. 215–216.

⁵⁴ Ю. Гошко, *Звичаєве право...*, с. 33–34.

⁵⁵ В. Інкін, *Сільське суспільство...*, с. 214.

⁵⁶ P. Dąbkowski, *Wolosi...*, с. 107.

⁵⁷ В. Інкін, *Сільське суспільство...*, с. 213.

⁵⁸ В. Инкин, *К вопросу...*, с. 300.

пам'ять, міг бути свідком укладення правочину. У випадку виникнення судового спору такий свідок виступав як представник громади⁵⁹.

Громада сіл волоського права мала право обирати сільський уряд. У випадку неналежного виконання обов'язків громада могла звільнити відповідних членів уряду в судовому прядку⁶⁰.

Характерною рисою сільської громади є солідарна відповідальність. Вона розглядалась майже як юридична особа. Усі податки і повинності, покладені на громаду, розподілялись між її членами⁶¹.

Процедура зборів, термін їх скликання та представництво на зборах часто змінювались відповідно до волі власника села чи сільського округу. Наприкінці XVI ст. у Самбірському старостві та 1605–1611 роках у Старосольській жупі розрізнялися весняні та осінні збори. Перші відбувалися в травні або квітні, інші переносилися на зиму. У замку Старого Самбора вже на початку XVII ст. окремі країни збиралися на чергові збори лише один раз на рік у час, вільний від сільськогосподарських робіт⁶².

До середини XVI ст. збори могли впливати на визначення податків та повинностей. Запровадження нових або збільшення старих податків і повинностей повинні були формально затвердити мешканці усієї країни.

Як вже згадувалось вище, до компетенції зборів належало обрання крайника. Збори також приймали рішення про визначення кордонів країни, затверджуючи видані королівськими комісарами акти про встановлення кордонів.

6. Висновки

Протягом XIV–XVIII ст. волоське право здійснювало важливий вплив на формування і розвиток місцевого самоврядування у Галичині. Систему сільських адміністративних інституцій волоського права утворювали сільські округи (які спочатку очолювались воєводами, а потім крайниками), та очолювані князями сільські уряди. Роль сільської громади у функціонуванні сільського самоврядування була надзвичайно важливою. Громада здійснювала вплив на врегулювання внутрішніх проблем, діючи при цьому як колегіальний орган. Свої повноваження громада реалізувала за допомогою загальних зборів мешканців села або країни („збори”, „зборові суди”).

Громада приймала також безпосередню участь у формуванні органів сільського самоврядування, обираючи голову сільського уряду („князя”) та інших посадових осіб (наприклад, десятників), а також затверджуючи кандидатуру крайника.

⁵⁹ В. Інкін, *Інститут співприсяжництва...*, с. 22.

⁶⁰ В. Інкін, *Сільське суспільство...*, с. 83, 214.

⁶¹ Ю. Гошко, *Населення...*, с. 56.

⁶² В. Инкин, *К вопросу...*, с. 306, 314.

Беручи до уваги подібність повноважень різних органів та посадових осіб у сфері стягнення податків, можна зробити висновки, що зазначена система сільського самоврядування була організована, насамперед, з метою забезпечення сплати податків та данин, а також нагляду за належним виконанням повинностей.

Roman Szandra

Narodowy Uniwersytet im. Iwana Franki we Lwowie
deklaw@law.lnu.edu.ua

Samorząd wiejski na prawie wołoskim w Galicji (XIV–XVIII wiek)

W XIV–XVIII wieku na terenach nazywanych po 1772 roku Galicją, a wcześniej Królestwem (Województwem) Ruskim, funkcjonowało prawo zwane wołoskim. Wymieniony obszar obejmował część państwa halicko-włodzimierskiego, dołączoną po 1349 roku do Królestwa Polskiego. Były to ziemie: sanocka, przemyska, lwowska, halicka i chełmska oraz ziemia bełska, która w 1462 roku uzyskała status województwa.

Prawo wołoskie było stosowane w Galicji jednocześnie z prawem polskim, niemieckim oraz ruskim (ukraińskim). Regulowało ono stosunki prawne w sferze samorządu wiejskiego, sądownictwa, świadczenia podatków, powinności itp.

Problem organizacji samorządu wiejskiego na prawie wołoskim do dziś jest słabo opracowany. Częściowo zagadnienia te badali naukowcy polscy, czescy i ukraińscy, m.in.: Przemysław Dąbkowski, Mendel Bernhaut, Karol Kadlec, a także historyk ukraiński Mychajło Hruszewski. Zwrócili oni uwagę na istnienie wielkiej liczby osad na prawie wołoskim w Galicji. Przeprowadzali badania źródłowe dotyczące sposobów ich lokowania i statusu prawnego osób urzędowych. Dokładniej ten problem był opisany przez ukraińskich badaczy Wasyla Inkina, Jurija Hoszkę i polskiego historyka Grzegorza Jawora.

Niniejsza praca jest próbą dogłębnej analizy systemu organów samorządu wiejskiego na prawie wołoskim, jego rozwoju, sposobu formowania i statusu prawnego. Autor analizuje również kompetencje poszczególnych osób urzędowych, tworzących struktury samorządu wiejskiego.

Organizacja samorządu lokalnego na prawie wołoskim

Samorząd wiejski na prawie wołoskim tworzyły charakterystyczne dla tego prawa instytucje administracyjne. Można do nich zaliczyć: kniazia („kneza”), który stał na czele administracji, tak zwane zbory albo sądy zborowe oraz kierowników okręgów wiejskich (krain) — wołoskich wojewodów i krajników.

1. Wojewoda

Bardzo niewiele zachowało się przekazów źródłowych dotyczących stanowiska prawnego wojewody w prawie wołoskim. Pierwsza wzmianka o tych urzędnikach na terenie Galicji znajduje się w dokumencie wydanym przez Władysława Opolczyka w 1377 roku. Zgodnie z nim rodzinie wojewody wołoskiego Dziurdzi (*Czurcz, Dziurdz*) nadano wsie Nowoszyca i Stupnica¹. W zamian wojewoda (*Dziurdz*) uczestniczył w procesie lokowania osad na prawie wołoskim². W kolejnym dokumencie z 1386 roku inny wojewoda wołoski (*woywoda Walachorum*) Nan występuje w składzie sądu sanockiego³. Wspomina się o wojewodach prawa wołoskiego również w dwóch innych dokumentach: z 1390 roku „wojewoda wsi wołoskich ze Stupnicy” występuje jako świadek w akcie erekcyjnym, a w akcie o nadaniu ziemi i dochodach dominikanów samborskich z 1406 roku występuje „Jarag, wojewoda wołochów wołosti samborskiej”⁴. O charakterze funkcji wykonywanych przez wojewodów wołoskich w Galicji, ich statusie oraz formach życia samorządowego zachowały się bardzo nieliczne i ogólnikowe informacje źródłowe. Z tego względu G. Jawor spróbował porównać te funkcje z analogiczną instytucją istniejącą w tym samym czasie na obszarach Królestwa Węgierskiego. Analogie węgierskie wskazują, że władza wojewodów nad zamieszkującą poszczególne okręgi ludnością nie ograniczała się wyłącznie do sfery militarnej. Pełnili oni funkcje sądownicze wobec kniazów, być może też rozpatrywali apelacje od ich sądów nad prostymi mieszkańcami wsi. Można też założyć, że wojewodowie pobierali podstawową dla prawa wołoskiego daninę od owiec, uczestniczyli też w charakterze świadków przy alienacji dóbr i wyznaczania ich granic w obrębie podległych im okręgów⁵. Po XV wieku nie ma żadnych informacji źródłowych dotyczących instytucji wojewody wołoskiego w Galicji.

¹ W.F. Inkin, *K woprosu o sotsialno-politicheskoj organizaciji galickich siel na wołoszskom prawie (o sborach-wieczach)*, [w:] *Karpato-dunajskie ziemli w sriednije wieka*, pod red. J.S. Grosula, Kisziniów 1975, s. 304.

² W.F. Inkin, *Archiw Sambirs'koji ekonomiji. Zapysky naukowoho towarystwa imeni Szewczenka*, t. CCXXXI, Lwów 1996, s. 110

³ G. Jawor, *Osady prawa wołoskiego i ich mieszkańcy na Rusi Czerwonej w późnym średniowieczu*. Lublin, 2000, s. 63.

⁴ W.F. Inkin, *K woprosu...*, s. 304.

⁵ G. Jawor, *Osady...*, s. 64–66.

2. Krajnik

Grupy osad prawa wołoskiego były zjednoczone w pewne okręgi (tak zwane krainy) kierowane przez „krajnika”. Już w 1507 roku wspomina się o krajniku w wiosce Kobło⁶. Na początku XVI wieku w Starostwie Przemyskim znajdowały się krainy brylińska, ustrzycka, korosteńska. W 1585 roku po raz pierwszy w dokumentach oficjalnych występuje kraina stryjska oraz kraina dniestrzańska. Do stryjskiej krainy zaliczało się 6 osad, a do dniestrzańskiej — 26. W drugiej połowie XVI wieku wymieniano jeszcze siedem takich okręgów: wołosiański, ilnicki, łybochorski, podbuzki, rozłucki, gwozdecki oraz lypecki⁷. Do wołosiańskiego okręgu zaliczało się 6 osad, ilnickiego — 10, łybochorskiego — 9, podbuzkiego — 10, rozłuckiego — 12, gwozdeckiego — 19, a do lypeckiego — 24⁸. Dwie krainy istniały także na terytorium Skolewsczyzny. Do pierwszej krainy zaliczały się osady nad rzeką Opór, a jej krajnik przebywał we wsi Ławoczne. Wsie rozmieszczone nad rzekami Orawą oraz Tuchłą wchodziły do drugiej krainy. Krajnik tego okręgu przebywał we wsi Pławja⁹. Zestaw osad, które wchodziły do każdej krainy, nie był stały. Osobne wioski czasem mogły być wyłączane z jednego okręgu i dołączane do innego¹⁰. Krajnikom podlegali kierownicy wiosek prawa wołoskiego — kniaziowie. Być może właśnie krajnicy przejęli funkcje wykonywane wcześniej przez wojewodów prawa wołoskiego. W dobrach królewskich krajnika wyznaczał starosta, w prywatnych — właściciel okręgu wiejskiego. Chociaż krajnika wyznaczano na jeden rok, mógł on piastować to stanowisko do końca życia¹¹. Kandydatura krajnika, nawet w XVIII wieku, musiała być zatwierdzona zborami właściwej krainy¹². Krajnikiem mógł być książę jednej z osad, będącej częścią krainy, lub inna osoba, która nie obejmowała tego stanowiska. W Brylińcach funkcje krajników sprawowali miejscowi kniaziowie¹³. W wiosce Kobło powołany został krajnik, który nie był kniazem¹⁴. Przed powołaniem krajnik musiał złożyć przysięgę. Jako przykład można przedstawić przysięgę zwierzchnika krainy gwozdeckiej:

⁶ J.G. Hoszko, *Naselenia ukrajins'kich Karpat XV–XVIII st. Zaselennia, migraciji, pobut*, Kyjiw 1976, s. 48.

⁷ J.G. Hoszko, *Zwyczajowe prawo naselenia ukrajins'kich Karpat ta Prykarpattia XIV–XVIII st.*, Lwiv 1999, s. 30–31.

⁸ Wydział Rękopisów Biblioteki Lwowskiego Uniwersytetu Narodowego im. Iwana Franki: spr. 548/III: „Selectio variarum transactionem Curiae Regalis Samboriensis sub variis actibus annorum variorum. 1633–1720 pp.”, s. 198–213; spr. 538/III: „Sumariusz prowentów w ekonomii Samborskiej 1765–1766. Inwentarz krainy Lubochorskiej. Protokoły sądów zborowych 1766–1768”, s. 4–5, 8–10.

⁹ J.G. Hoszko, *Zwyczajowe prawo...*, s. 30.

¹⁰ J.G. Hoszko, *Naselenia...*, s. 49.

¹¹ J.G. Hoszko, *Zwyczajowe prawo...*, s. 30–31.

¹² W.F. Inkin, *K woprosu...*, s. 314.

¹³ G. Jawor, *Osady...*, s. 154.

¹⁴ W.F. Inkin, *K woprosu...*, s. 304.

Ja, [...], przysięgam [...], że kiedy mnie postawią na ten krajniczy urząd krainy gwozdeckiej, będę sumiennie wszystko wykonywać, sprawiedliwie sądzić sprawy, pozwalać stronom na apelację do zamku. Nigdy nie mścić się, nie nadużywać stanowiska, nie być stronnikiem, nie czynić ulg bogatym i nie uciskać biednych. Wykonywać wszystkie zamkowe rozporządzenia i uniwersały. Rozdzielać i prawidłowo zapisywać w księgę każdej wsi wszystkie powinności, słuchać prawnych rad szanowanych starszych ludzi, sumiennie sądzić i decyzje oraz kary zapisywać do protokołu. Kary za winy dawać do kasy i nie wykorzystywać dla siebie. Gromadę oraz innych ludzi, którzy żyją w tej krainie, nie uciskać¹⁵.

Do krajnika należała całkowita władza wykonawcza oraz władza sądowa we właściwej krainie. On rządził sądem zborowym, ponosił odpowiedzialność za wykonanie obowiązków i powinności przez ludność, bronił terytoriów krainy od wrogów¹⁶. Krajnicy sądzili we wszystkich sprawach stosowne naruszenia porządku publicznego, w sprawach majątkowych oraz karnych (bójka, drobna kradzież itd.). Krajnik i wspólnota wiejska (tak zwana gromada) osady prawa wołoskiego prowadziły sądownictwo w wielkich sprawach karnych. W XVIII wieku sąd krajnika był instancją apelacyjną od wyroków sądów zborowych¹⁷. Krajnicy wykonywali także inne funkcje. W instrukcji dla krajników Skolewszczyzny były wymienione następujące obowiązki:

- 1) kontrola płatności podatków w terminie, ich odbieranie w obecności kniazów i przysiężników oraz wpisywanie do inwentarza;
- 2) księgowanie wykroczeń oraz przewinień;
- 3) kontrola nad wykorzystaniem środków społecznych (w przypadku wykorzystania danych środków na interesy prywatne, krajnik zobowiązany był doprowadzić winną osobę do zamku);
- 4) za zdradę, kradzież środków państwowych albo powinności naturalnych krajnika albo pisarza trzeba było zakuć w kajdany, doprowadzić do zamku i zwolnić z urzędu;
- 5) kontrola przypadków ukrycia przestępców;
- 6) kontrola przypadków wypalania lasu na rolę przez chłopów;
- 7) formowanie rejestru zadłużenia wspólnoty wiejskiej z powinności naturalnych oraz pieniężnych;
- 8) księgowanie każdej wsi i ujawnienie, ile każdy chłop ma bydła (koni, wołów, owiec), a także liczby osób w wiosce, które mogą mieć ulgi podatkowe;
- 9) wykrycie osób, które mogłyby trzymać woły albo konie, ale nie chcą tego (krajnik musiał ich uprzedzić);
- 10) kontrola wywieżenia drewna do żup solnych i nałożenie kar za naruszenie terminu ich dostarczenia.

¹⁵ J.G. Hoszko, *Naselenia...*, s. 49.

¹⁶ J.G. Hoszko, *Zwyczajowe prawo...*, s. 30–31.

¹⁷ W.F. Inkín, *Sil's'ke suspilstvo Halyč'koho Prykarpattia u XIV–XVIII stolittiach: istoryczni narysy*, Lwów 2004, s. 215.

W wypadku wyrządzenia krzywdy krajnik musiał natychmiast załagodzić sprawę. W przeciwnym razie to jemu wymierzano karę¹⁸. Oprócz tego krajnik zabezpieczał ochronę granic krainy, pilnował królewskiego lasu. Wykonanie wzmiankowanych funkcji zwalniało krajnika od powinności uiszczanych przez pozostałą ludność osad na prawie wołoskim¹⁹.

3. Kniaź (knez)

Osobliwością urzędu wiejskiego osad na prawie wołoskim była obecność kniazia (kneza) jako zwierzchnika tego urzędu²⁰. Kniaziem nazywano kierownika osady na prawie wołoskim. Jego status prawny był podobny do statusu prawnego sołtysa (wójta) w osadzie lokowanej na prawie niemieckim. Niektórzy kniaziowie zyskali nobilitację i zostali zaliczeni do drobnej szlachty polskiej, ale najczęściej byli to zwykli chłopci. Dlatego też nie stosowano wobec nich terminu „książę”, tylko „kniaź” (czasem „knez”, „kniaś”). Terminy „kniaź”, „krajnik” oraz inne wcześniej wymienione były oficjalnie stosowane w dokumentach urzędowych Królestwa Polskiego i Rzeczypospolitej (w przywilejach, lustracjach, inwentarzach, księgach sądowych itd.). Badając problem osadnictwa na prawie wołoskim, W. Inkin wyodrębniał kniaziów uprzywilejowanych i nieuprzywilejowanych. Różnica między nimi polegała na występowaniu różnych przywilejów nadawanych założycielom takich wsi. Wcześniejszą formą kolonizacji wołoskiej były nieuprzywilejowane „kniaziostwa” (albo inaczej „kniastwa”, „knezaty”). Nieuprzywilejowany kniaź często miał nadział ziemi niedużo większy od nadziałów prostych chłopów. Prawie nie różnili się oni od „watamanów” oraz „tywunów” prawa ruskiego (ukraińskiego) i wykonywali funkcje kierowników wsi oraz wiejskich sędziów. Często nie mieli żadnych dokumentów potwierdzających ich stanowisko prawne. Takich dokumentów nie mogli nadać też kniaziowie następujących osad wołoskich: Jaseń, Sliwki, Niebysłów, Uhrinowa Wola, Uhrinow Sredni, Uhrinow Stary, Dubrowlany, Lżane, Kamień, Zawoi itd. W ciągu XV i pierwszej połowy XVI wieku przeważnie na ziemi królewskiej rozpowszechniły się uprzywilejowane kniaziostwa²¹. Lokowanie uprzywilejowanych osad prawa wołoskiego przeprowadzano w podobny sposób jak lokowanie wsi na prawie niemieckim. Osoba, która miała zamiar otrzymać przywilej na założenie takiej osady, musiała zapłacić należną sumę. Jej wielkość mogła być wcale niemała. W materiałach rewizji ekonomii samborskiej od 1568 roku notowano sumy dochodzące do tysięcy złotych. Po spłaceniu tej sumy osadca (kniaź) otrzymywał przywilej na lokowanie wsi na prawie wołoskim²². Przywilej nadawano właścicielom dóbr albo jego przedstawicielom. W dobrach królewskich mógł to być król albo starosta, w prywatnych

¹⁸ J.G. Hoszko, *Naselenia...*, s. 50.

¹⁹ G. Jawor, *Osady...*, s. 154.

²⁰ W.F. Inkin, *Silśke suspilstwo...*, s. 6.

²¹ *Ibidem*, s. 5.

²² M. Hruszewskij, *Istorija Ukrainy-Rusy*, Kyjiw 1994, t. 5, s. 376.

— feudał²³. Wydany przez starostę przywilej zatwierdzała kancelaria królewska²⁴. W przywileju mogły także być wymienione następujące postanowienia:

1) Prawo dziedziczne osadcy, jako kniazia, do kierowania osadą na prawie wołoskim.

2) Prawo założenia młyna, folusza²⁵, karczmy, a czasem popostwa²⁶.

3) Prawo do 1/3 części czynszów, danin oraz dochodów sądowych²⁷. Polski badacz M. Bernhaut wskazuje, że kniaź niekiedy pobierał dochody sądowe ze spraw mniejszych w całości, a z dochodów spraw większych otrzymywał tylko 1/3²⁸.

4) Posiadanie większego nadziału gruntu niż inni mieszkańcy wsi. Rozmiar takiego nadziału zwykle stanowił 2–3 łany (albo inaczej zwane „dworzyszczą”)²⁹. W wypadku nadania przywileju dwóm albo większej liczbie kniaziów każdy z nich osobno otrzymywał ziemię. W Zubkowie (1526 rok) dwóch kniaziów otrzymało 6 łanów.

Chłopi z osady na prawie wołoskim zobowiązani byli do niektórych powinności na rzecz swojego kniazia. Dwa razy do roku, na Boże Narodzenie i Wielkanoc, cała wieś ofiarowywała kniaziowi prezenty świąteczne, zwane „koladką”, „pocastką” lub „pocztą” (chodzi o poczęstunek), które składały się z kur, jaj i placków. W dokumentach nadawczych wspomina się o tak zwanych „tłokach”. Była to robocizna, którą chłopi świadczyli kniaziowi. Wynosiła ona 2–3 dni w roku, stosownie do tego, ile kniaź posiadał łanów. W tym czasie kniaź musiał utrzymywać chłopów³⁰. Kniaź, podobnie jak krajnik, mógł być zwolniony z podatków. Lustracja samborska z 1497 roku stwierdza brak jakichkolwiek obciążeń tamtejszych kniaziów. Natomiast kniaziowie starostwa przemyskiego musieli każdego roku dostarczać do grodu po 12 owiec. Źródła z przełomu XV i XVI wieku określają tę powinność jako starą³¹. Ukraiński badacz J. Hoszko twierdzi, że kniaziowie początkowo zwolnieni byli z podatków. Z czasem, po powstaniu krain oraz instytucji krajników, a także w wyniku skupowania sołectw i kniazioństw, wielka liczba kniaziów nabyła status dzierżawcy i zmuszeni zostali oni do płacenia podatków, tak jak pozostała ludność wiejska³². Odbiorcą przywileju mógł być jeden człowiek albo też grupa osób, najczęściej bracia. Grzegorz Jawor uważa, że ta druga sytuacja w osadach na prawie wołoskim występowała znacznie częściej niż w przypadku analogicznych przywilejów

²³ J.G. Hoszko, *Naselenia...*, s. 34.

²⁴ S. Szczotka, *Studia z dziejów prawa wołoskiego w Polsce*, „Czasopismo Prawno-Historyczne”, pod red. K. Koranyiego, Z. Lisowskiego, Z. Wojciechowskiego, Poznań 1949, t. II, s. 363.

²⁵ M. Hruszewskij, *Istoria Ukrajiny-Rusy...*

²⁶ W. F. Inkin, *Silśke suspilstwo...*, s. 6.

²⁷ M. Hruszewskij, *Istoria Ukrajiny-Rusy*,

²⁸ M. Bernhaut, *Przyczynki do historii prawa niemieckiego i wołoskiego w województwie ruskim*, Brody 1913, s. 24.

²⁹ J.G. Hoszko, *Naselenia...*, s. 46.

³⁰ M. Bernhaut, *Przyczynki...*, s. 24–25.

³¹ G. Jawor, *Osady...*, s. 128.

³² J.G. Hoszko, *Naselenia...*, s. 47.

dla sołectw na prawie niemieckim. Osobliwość ta może stanowić wyróżniającą cechę omawianego modelu prawnego³³.

Kniaź, jako kierownik wiejskiego urzędu w osadzie na prawie wołoskim, był wybierany przez ludność spośród członków uprzywilejowanej rodziny kniaziowskiej. Wyłącznie po takim obraniu mógł nosić tytuł „kniazia” i wykonywać przedstawicielstwo wspólnoty wiejskiej przed właścicielem wsi albo instytucją państwową³⁴. W dobrach Cerkwi oraz w dobrach prywatnych kandydaturę kierownika urzędu wiejskiego proponowali mieszkańcy wsi na walnym zebraniu. Wspólnota miała wysunąć trzy takie kandydatury. Jedną z nich zatwierdzał dzierżawca albo właściciel wsi³⁵. Pozostając zwierzchnikiem wiejskiego urzędu, kniaź był przedstawicielem wspólnoty wiejskiej w stosunkach między instytucjami państwowymi a poddanymi. Można powiedzieć, że wykonywał funkcję pośrednika³⁶. Do XVII wieku kniaź był bezpośrednio podporządkowany staroście, a w XVII wieku — krajnikowi. Prowadził kontrolę wykonywania przez mieszkańców wsi rozporządzeń organów państwowych oraz krajników. Pilnował też, żeby wspólnota wystawiała grodzką i wiejską wartość³⁷. Kniaziowie tworzyli również pewien państwowy organ pomocniczy przy wymiarze i poborze podatków od chłopów. Musieli pod przysięgą dać tak zwaną „atestację” poborcy, ilu jest mieszkańców w danej wsi, a także ile mają ziemi oraz bydła³⁸. Zwierzchnik urzędu wiejskiego prowadził też kontrolę dokonywanych rozliczeń między wspólnotą a karczmarem; musiał wiedzieć, który z poddanych ma określone przywileje, oraz znać ich przedmiot. Musiał znać również wysokość dochodów z karczmy i młynów, wiedzieć, ile kto pożycza pieniędzy itd.³⁹ Przywileje założenia osad na prawie wołoskim nakładały również na kniazia obowiązek służby wojskowej. W przeciwieństwie do sołtysa i wójta, w osadach lokowanych na prawie niemieckim, kniaź zobowiązany był wykonywać tę służbę osobiście. W pewnych wypadkach kniaź mógł być zwolniony ze służby wojskowej⁴⁰. Na przykład w przywileju starosty samborskiego z roku 1511 kniaziowi ze wsi Rowień nadano prawo wykonywania służby wojskowej osobiście lub z możliwością wykupienia się z tego obowiązku za „kopę groszy”⁴¹. Często służba wojskowa kniazia polegała na strzeżeniu zamku królewskiego⁴². Należy zwrócić uwagę, że termin „kniaź” nierzadko występował paralelnie z terminami „tywon” (jak we wsiach prawa ruskiego), „sołtys” i „wójt”

³³ G. Jawor, *Osady...*, s. 130.

³⁴ W.F. Inkin, *Silške suspilstwo...*, s. 183.

³⁵ J.G. Hoszko, *Zwyczajowe prawo...*, s. 31.

³⁶ K. Kadlec, *Valaši a valašské právo v zemích slovanských a uherských. S úvodem podávajícím přehled teorii o vzniku rumunského národa.*, Praha 1916, s. 317.

³⁷ J.G. Hoszko, *Zwyczajowe prawo...*, s. 32.

³⁸ P. Dąbkowski, *Wołosi i prawo wołoskie w dawnej Polsce*, [w:] *Studia historyczne ku czci Stanisława Kutrzeby*, Kraków 1938, s. 108.

³⁹ J.G. Hoszko, *Zwyczajowe prawo...*, s. 32.

⁴⁰ M. Bernhaut, *Przyczynki...*, s. 26.

⁴¹ G. Jawor, *Osady...*, s. 70.

⁴² M. Bernhaut, *Przyczynki...*, s. 26.

(w osadach na prawie niemieckim). W XVI–XVIII wieku na terenach Galicji następowała unifikacja terminologii wiejskiej, niezależnie od prawa, na którym osadzono wieś⁴³. Już w XVI wieku „tywoni i „watamani” osad prawa ruskiego (ukraińskiego), a także „kniaziowie” osad na prawie wołoskim byli traktowani, jako „wójtowie”⁴⁴. Oprócz kniazia do urzędu wiejskiego wchodziły także inne osoby publiczne.

4. Inne organy wchodzące w skład samorządu wiejskiego (przysięgły, dziesiętnik, poborca)

Z innych osób, które wchodziły w skład struktury samorządowej, warto wymienić przysiężnych (przysięgłych), dziesiętników, karbowników (albo „szafarów”), leśników, poborców (czasem zwanych też „wyborcami” albo „lennikami”), pisarzy itd. Przysięgli byli uczestnikami wójtowskich (kniaziowskich) sądów prawa wołoskiego⁴⁵. W. Inkin wskazuje, że kolegia przysięgłych w osadach prawa wołoskiego nigdy nie liczyły więcej niż siedem osób⁴⁶.

Oprócz uprawnień w sferze sądowej do obowiązków przysiężnych należały także funkcje administracyjne, fiskalne i policyjne. Mogli oni szacować szkody, zbierać powinności⁴⁷. Przysiężnicy ponosili odpowiedzialność za księgowanie podatków, własności chłopów, wiejskich bankietów itd. Byli też obecni na przesłuchaniach i poświadczali otrzymane na torturach zeznania oskarżonych⁴⁸. W wypadku gdy ślad przestępstwa wiódł do wsi, powiadamiano przysiężnika. Mógł on na żądanie strony ustanowić areszt na majątku lub osobie⁴⁹. Za wykonywanie swoich obowiązków przysiężnicy byli zwolnieni od jakichkolwiek powinności⁵⁰.

Funkcje pomocnicze administracyjne i sądowe wykonywał „dziesiętnik”. Był to urząd z wyboru. Do kompetencji dziesiętników należało także pobieranie podatków⁵¹. W lustracji królewskiej w ziemi przemyskiej i sanockiej z 1565 roku wskazywano, że dziesiętnicy wsi górskich „wybierają” (czyli pobierają) od kmieci oraz innych osób barany i świnie (jako czynsz oraz daninę), pilnują ich do tego czasu, aż przyjdą po nie służebni starosty. Dziesiętnicy także jadą, „kiedy któremu skażą”, co świadczy o obowiązku wykonywania różnych poleceń starosty⁵². Zgodnie z rozporządzeniem władzy wyższej dziesiętnicy zwoływali wieś „na gromadę” (walne zebrania mieszkańców wsi). Wykonywali też funkcje policyjne i egzekutora sądo-

⁴³ W.F. Inkin, *Instytut spiwprysiażnyctwa ta gromads'ki sil'ski sudy w halyc'kij zwyczajewij praktyci XVI–XVIII st. poriwiano z Rus'koju Prawdoju*, „Ukrajina moderna”, Lwów 1996, s. 23.

⁴⁴ M. Hruszewskij, *Istorija...*, s. 383.

⁴⁵ J.G. Hoszko, *Zwyczajowe prawo...*, s. 32.

⁴⁶ W.F. Inkin, *Instytut spiwprysiażnyctwa...*, s. 22.

⁴⁷ J.G. Hoszko, *Zwyczajowe prawo...*, s. 32.

⁴⁸ J.G. Hoszko, *Naselenia...*, s. 52.

⁴⁹ W.F. Inkin, *Sil'ske suspiłstwo...*, s. 215.

⁵⁰ J.G. Hoszko, *Naselenia...*, s. 52.

⁵¹ J.G. Hoszko, *Zwyczajowe prawo...*, s. 33.

⁵² *Žerela do istoriji Ukrajiny–Rusy*, pod red. M. Hruszewskoho, Lwów 1897, t. 2, s. 122.

wego. Wspólnie z przysiężnikami (czasem samodzielnie) przychodzili do dłużników, żeby skonfiskować ich mienie na poczet długu. W wieku XVIII zabraniało się konfiskowania bydła i inwentarza roboczego, bez których dłużnicy nie mogli starać się o umorzenie długu. Dziesiętnik był postrzegany jako urzędnik działający na rzecz społeczności, dlatego kniaź nie mógł wykorzystywać go w interesach prywatnych⁵³. Dziesiętnicy zwolnieni byli z czynszu.

Leśniczy wybierany był przez wspólnotę wiejską i pilnował lasu publicznego⁵⁴. Poborcy pobierali różne podatki. W jednej wsi mogło być kilku poborców. Każdy z nich ponosił odpowiedzialność za pobieranie pewnego podatku i musiał wpłacać do społecznej kasy właściwą sumę⁵⁵.

W literaturze występują także tak zwani szalasznicy, którzy okazywali pomoc kniaziowi w realizacji jego uprawnień. Kniaź mógł mieć trzech szalaszników⁵⁶. Być może do ich kompetencji należała pomoc kniaziowi w pobieraniu podatków oraz kontrola wykonywanej przez chłopów powinności.

5. Wspólnota (gromada)

Szeroki zakres uprawnień w osadach na prawie wołoskim należał do wiejskiej wspólnoty (gromady). Uprawnienia te realizowano przez walne zebrania mieszkańców wsi albo krainy (tak zwane zbory lub sądy zborowe). Musieli w nich obowiązkowo uczestniczyć wszyscy pełnoprawni członkowie gromady⁵⁷. Zbierali się 1–3 razy do roku i wykonywali funkcje wyborcze, wykonawcze i sądowe. Właściciel odpowiednich wsi (feudał albo administracja zamku jako reprezentant władzy państwowej) wykorzystywał zbory w celu kontroli finansowej powinności, danin, czynszów oraz kar pieniężnych. We wsiach nienależących do żadnych okręgów wiejskich (krain) funkcje zborów wykonywało walne zebranie mieszkańców danej wsi⁵⁸. Uprawnienia gromady były rozłożone jednakowo zarówno na zwykłych chłopów, jak i członków uprzywilejowanej rodziny kniaziowskiej. Byli oni zobowiązani do wykonywania jej wszystkich zarządzeń. W źródłach pisemnych są udokumentowane wypadki, kiedy gromada zabroniła podziału majątku (wieś Strzelbicy), a rodzina kniaziowska, dzieląc ziemię dziedziczną, musiała uzgadniać to z gromadą (wieś Linina Mała). Gromada mogła poświadczać umowy kupna-sprzedaży, umowy kredytowe oraz inne czynności cywilnoprawne. Każdy uczestnik zborów, mając dobrą pamięć, mógł być świadkiem zawarcia umowy. W wypadku powstania sporu sądowego świadek taki występował jako przedstawiciel gromady⁵⁹. Gromada osad na prawie

⁵³ W.F. Inkin, *Silśke suspilstwo...*, s. 215–216.

⁵⁴ J.G. Hoszko, *Zwyczajowe prawo...*, s. 33–34.

⁵⁵ W.F. Inkin, *Silśke suspilstwo...*, s. 214.

⁵⁶ P. Dąbkowski, *Wołosi...*, s. 107.

⁵⁷ W.F. Inkin, *Silśke suspilstwo...*, s. 213.

⁵⁸ W.F. Inkin, *K woprosu...*, s. 300.

⁵⁹ W.F. Inkin, *Instytut spiwprysiażnyctwa...*, s. 22.

wołoskim miała prawo wyboru urzędu wiejskiego. W wypadku nienależytego pełnienia obowiązków gromada mogła zwolnić członków takiego urzędu przez sąd⁶⁰.

Cechą charakterystyczną gromady wiejskiej jest odpowiedzialność zbiorowa. Występowała ona w prawie jako osoba prawna. Wszystkie podatki i powinności nałożone na gromadę rozdzielano między jej członków⁶¹. Procedura zborów, termin zwoływania oraz przedstawicielstwo na zborach często podlegały zmianie zgodnie z wolą właściciela wsi lub wiejskiego okręgu. W końcu XVI wieku w starostwie samborskim i w latach 1605–1611 w żupie starosolskiej rozliczano zbory wiosenne i jesienne. Pierwszy odbywał się w maju albo w kwietniu, drugi przeniesiono na zimę. W zamku Starego Sambora już na początku XVII wieku niektóre krainy zbierały się na kolejne zbory tylko raz do roku w czasie wolnym od pracy na roli⁶².

Do połowy XVI wieku zbory wywierały wpływ na ustanawianie podatków i powinności. Wprowadzenie nowych lub zwiększenie starych podatków i powinności formalnie mieli zatwierdzić mieszkańcy całej krainy. Jak już powiedziano, kompetencją zborów było wybieranie kandydatury krajnika. Zbory decydowały także o wyznaczaniu granic krainy, zatwierdzając wydane przez komisaria królewskie akty o wyznaczeniu granic.

6. Wnioski

Podsumowując powyższe rozważania, należy podkreślić, że od XIV do XVIII wieku prawo wołoskie wywarło duży wpływ na formowanie i rozwój samorządu lokalnego w Galicji. System wiejskich instytucji administracyjnych prawa wołoskiego tworzyły okręgi wiejskie (kierowane na początku przez wojewodów, a potem krajników), a także sprawowane przez kniaziów wiejskie urzędy. Rola gromady wiejskiej w funkcjonowaniu samorządu lokalnego było bardzo ważna. Gromada wywierała wpływ na uregulowanie problemów wewnętrznych, występując przy tym jako jedyny organ kolegialny. Swoje uprawnienia gromada realizowała przez walne zebrania mieszkańców wsi albo krainy (tak zwane zbory albo sądy zborowe). Gromada wywierała również bezpośredni wpływ na formowanie organów samorządu wiejskiego, wybierając zwierzchnika urzędu wiejskiego (kniazia) i inne osoby urzędowe (na przykład dziesiętników), a także przedstawiając kandydaturę krajnika. Biorąc pod uwagę podobieństwo uprawnień różnych organów i osób urzędowych do pobierania podatków, można dojść do wniosku, że wzmiankowany system samorządu wiejskiego był zorganizowany w celu zabezpieczenia wpływów z podatków i danin, a także nadzoru nad wykonywaniem powinności.

⁶⁰ W.F. Inkin, *Silške suspilstwo...*, s. 83, 214.

⁶¹ J.G. Hoszko, *Naselenia...*, s. 56.

⁶² W.F. Inkin, *K woprosu...*, s. 306, 314.

Summary

**Rural self-government by Walachian law in Galicia
(XIVth — XVIIIth centuries)**

The present article is dedicated to the organization of local home-rule according to Walachian law, which was widely spread and implemented on the territory of Galicia during the XIVth — XVIIIth centuries. Walachian law regulated the relationship of rural self-government, court, tax payments and duty accomplishments, etc.

In the article the first attempt was made to entirely define the system of organs of rural self-government according to Walachian law, analyse the process of its development, research the order of its formation and legal status, and also look into the power of certain authorities that were in the body of rural government.